

УДК: 159.9

ТЕМПОРАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕТАКОГНІТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Докторант кафедри практичної психології, Доцевич Т. І.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Україна, Харків

У статті представлені результати діагностики зв'язку темпоральності та метакогнітивної компетентності викладачів вищої школи. Представлені методи дослідження метакогнітивної та темпоральної сфери особистості. Показано зв'язок метакогнітивної активності, метакогнітивної обізнаності, метакогнітивної усвідомленості та темпоральних особливостей особистості викладачів.

Ключові слова: метакогнітивна компетентність, метакогнітивна активність та знання, метакогнітивна усвідомленість, темпоральність, ургентна залежність.

Доцевич Т.И. Темпоральные особенности метакогнитивной компетентности преподавателей высшей школы / Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды, Украина, Харьков.

В статье представлены результаты диагностики связи темпоральности и метакогнитивной компетентности преподавателей высшей школы. Представлены методы исследования метакогнитивные и темпоральной сферы личности. Показана связь метакогнитивные активности, метакогнитивные осведомленности, метакогнитивные осознанности и темпоральных особенностей личности преподавателей.

Ключевые слова: метакогнитивные компетентность, метакогнитивные активность и знания, метакогнитивные осознанность, темпоральность, ургентная зависимость.

Dotcevykh T. I. Temporal characteristics of metacognitive competence of high school teachers / Kharkiv National Pedagogical University named after G.S Skovoroda, Ukraine, Kharkiv.

The article presents the results of the diagnostic communication temporality and metacognitive competence of high school teachers. Presented research methods metacognitive and temporal scope of the individual. The relationship of metacognitive activity, metacognitive awareness, metacognitive awareness, and temporal characteristics of the individual teachers.

Keywords: metacognitive competence, metacognitive activity and knowledge, metacognitive awareness, temporality, urgent dependence.

Актуальність дослідження обумовлена вимогами вищої освіти до професійної компетентності викладачів вишу, зокрема їх метакогнітивної компетентності, що виступає як психологічна умова їх майбутньої педагогічної діяльності. Проблема дослідження метапізнання у вищій школі надзвичайно актуальна у зв'язку із недостатнім рівнем вивчення ролі метакогнітивних здатностей та їх зв'язку із темпоральними характеристиками особистості, що обумовлюють ефективність професійної діяльності педагога. Вищезначене дозволяє сформулювати **мету** нашого дослідження, яка полягає у визначенні темпоральних характеристик метакогнітивної компетентності викладачів вишу.

Міра наукової розробки досліджуваної проблеми представлена переважно зарубіжними дослідниками метапізнання, зокрема О.В. Карповим, М. Кашаповим, М. Холодною, G. Schraw, R. S. Dennison, S. G. Paris, P. Winograd, A. Pintrich та ін., та такими дослідниками темпоральних характеристик особистості, як С. Бабатіна, Є. Головаха, О. Кронік В. Ляудіс, В. Плохих, О. Шибко.

М.М. Кашапов розглядає метапізнання як знання про власні мисленнєві процеси та стратегії, здатність до свідомої рефлексії, зміні та реалізації дій, які ґрунтуються на цьому знанні [4]. Дж. Флейвелл розуміє під метапізнанням здатність аналізувати власні мисленнєві стратегії та управляти власною

пізнавальною діяльністю. Метазнання є набутими знаннями про когнітивні процеси і використовуються для їх регуляції. До метакогнітивних знань автором були віднесені особистісні характеристики, які визначають соціальний аспект метапізнання, а саме: розуміння суб'єктом власних інтересів, установок, здібностей, цінностей тощо [3]. А. Браун розглядає метапізнання як цілеспрямований довільний свідомий контроль власної когнітивної активності [6]. Дж. Флейвелл [7] було визначено наступні функції метапізнання: постановка проблеми та визначення можливих рішень; знання про те, який когнітивний процес є необхідним для вирішення завдання; активізації правил та способів пізнання; гнучкість в пошуку рішення; забезпечення фіксації уваги на задачі; контроль процесу рішення задачі; віра у можливості мислення; прагнення до витонченості рішення.

Метакогнітивний досвід за Дж. Флейвеллом виступає «потокм свідомості», що актуалізує інформацію, спогади, минулий досвід як ресурси як ресурси у процесі для здійснення певної діяльності. Такий потік має включає афективний компонент, який забарвлює метапізнання. Отже, за Дж. Флейвелл, метакогнітивний досвід – складний афективно-когнітивний комплекс, що забезпечує включеність індивіда у різні види діяльності, який забезпечує метакогнітивну оцінку реалізованих дій: міру розуміння інформації, складності актуалізації матеріалу, успішності досягнення мети [7]. На думку А.Брауна, метакогнітивний досвід виконує такі функції, як контроль, планування, регуляція та узгодження метапізнання. Узагальнюючи означене вище, можемо надати наступне визначення *метакогнітивної компетентності особистості* – це особливий вид компетентності, що полягає у здатності застосовувати власні метакогнітивні стратегії на основі метакогнітивного досвіду та метазнань.

Метакогнітивна компетентність особистості характеризується метакогнітивною обізнаністю, активністю та усвідомленістю, перша з яких утворює змістовний компонент метапізнання особистості, виступаючи контентом для метакогнітивних знань, метакогнітивна активність, в свою чергу, виступає її процесуальною характеристикою, розкриваючи мотиваційні та

конативні особливості метакогнітивної сфери особистості, а метакогнітивна усвідомленість наповнює смислом метапізнавальну активність особистості.

В концепції Дж. Флейвелла виділяються дві основні метакогнітивні функції в пізнавальних процесах: планування та контроль. Подальші дослідження виділяють такі рефлексивні компоненти здатності до когнітивної саморегуляції, як здатність до цілеутворення, побудови системи завдань та визначення відповідних їм засобів; здатність прогнозувати наслідки рішень та динаміку проблемної ситуації; здатність оцінювати перебіг та результати пізнавальної діяльності тощо [3], що свідчить про діалектичну єдність темпоральних та регулятивних характеристик особистості.

С. Бабатіна [1] розглядає темпоральність як психічну властивість особистості, що визначає її усвідомлене відношення до часу, здатність моделювання когнітивної, емоційно-вольової та поведінкової складових і має регулятивний характер.

Однією з психологічних особливостей організації часу життя є ургентна залежність особистості. Ургентна адикція - вид залежності, що виражається в суб'єктивному відчутті постійного браку часу і страху «не встигнути». Людині з такою залежністю притаманні такі особистісні характеристики: бажання контролювати час і усвідомлення неможливості підпорядкувати собі хід подій; виконання професійних обов'язків на шкоду задоволенню потреб у відпочинку і міжособистісних стосунках; прийняття абсолютно всіх вимог, що стосуються професійної діяльності; втрата здатності радіти життю в сьогоденні, «зацикленість» на завданнях майбутнього або невдачі у минулому; ігнорування минулого, витіснення в несвідоме емоційно насичених переживань; страх майбутнього; прагнення відкладати на майбутнє, зазвичай невизначене, реалізацію своїх цілей і бажань у поєднанні з почуттям того, що час минає.

Методи дослідження. Для діагностики метакогнітивного досвіду викладачів вищої школи нами були використані наступні методики:

1. *Методика діагностики метакогнітивної включеності у діяльність*
G. Schraw та R.S. Dennison в адаптації О.В. Карпова [3].

Опитувальник метакогнітивної усвідомленості (включеності у діяльність, Metacognitive AwarenessInventory, MAI) складається з 52 пунктів і включає питання щодо знання та регуляції когнітивної діяльності, представленою процесуальними компонентами метакогнітивної активності, визначеними G. Schraw та R.S. Dennison. Для зручності подальшого аналізу нами було адаптовано процедуру підрахунку результатів діагностування із сирих балів у стенові.

2. *Методика діагностики самооцінки метакогнітивних знань та метакогнітивної активності М.М. Кашапова та Ю.В. Скворцової [4].*

Під метакогнітивними знаннями автори розуміють набуті знання особистості про власні пізнавальні процеси, представлені: 1) знаннями про засоби набуття та переробки інформації та власні процеси учіння; 2) знання про тип та зміст завдання та вимоги до його виконання; 3) знання метакогнітивних стратегій у вирішенні завдання. Метакогнітивна активність, в свою чергу, представлена процесами отримання та вибору інформації, контролю, трансформації та планування метапізнання. Опитувальник представлений 39 питаннями.

3. *Методика «Часові децентрації» Є. Головахи, О. Кроніка [2]* спрямована на визначення часової спрямованості людини, виявлення асиметрій «індивідуального часу». Випробовуванням пропонується 3 шкали з твердженнями «Я живу минулим», «Я живу сьогодні», «Я живу майбутнім».

Головним показником адекватності відчуття, переживання часу являється збіг особистого часового центру з хронологічним сьогодні, а причиною неадекватності є часові децентрації, пов'язані з орієнтацією на минуле і майбутнє.

4. *Методика «Шкали переживання часу» Є. Головахи, О. Кроніка [2],* що спрямована на вивчення ставлення особистості до переживання теперішнього, минулого і майбутнього часу. Шкали методики налічують 10 дихотомічних пар якостей переживання часу особистістю, за якими розробники

цього діагностичного інструментарію характеризують час з позиції фактору континуальності-дискретності, який представлений шкалами, в яких час є: плавним-стрибкоподібним, безперервним-переривчастим, цілісним-роздробленим, одноманітним-різноманітним; з позиції фактору напруженості-ненапруженості час є: стислим-розтягнутим, порожнім-насиченим, організованим-неорганізованим, повільним-швидким; з позиції фактору позитивного-негативного відношення час представлений як приємний-неприємний, безмежний-обмежений. За допомогою методики особистість має можливість дати емоційну характеристику часу, що проживається особистістю.

5. *Методика діагностики ургентної залежності О. Шибко [5]*

Ургентна адикція - вид залежності, що виражається в суб'єктивному відчутті постійного браку часу і страху «не встигнути». Методика представлена 11 твердженнями, що дають можливість оцінити високий, середній та низький рівень ургентної адикції.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Розглянемо результати дослідження взаємозв'язку показників темпоральності та мета когнітивної компетентності викладачів вищої школи (таблиця 1). З таблиці 1 видно, що більшість показників темпоральності позитивно пов'язані із метакогнітивною компетентністю особистості викладачів.

Так, існують позитивні зв'язки між метакогнітивною активністю та сприйняттям часу, як такого, що швидко минає (0,21, $p < 0,01$). Отже, чим активнішу мета когнітивну діяльність реалізує викладач, тим швидше плине час його професійної діяльності. Для таких викладачів робочий тиждень не тягнеться, а швидко минає, а педагогічна активність сягає свого максимуму.

Таблиця 1

Кореляційна матриця взаємозв'язків темпоральності та компонентів метакогнітивної компетентності (N = 227)

Метакогнітивна компетентність Темпоральність	Метакогнітивна включеність	Метакогнітивні знання	Метакогнітивна активність
Тече повільно/тече швидко	0,17*	-0,06	0,21**
Порожній/насичений	0,18**	0,24**	0,22**
Плавно/стрибкоподібно	0,09	0,03	0,09
Приємний/неприємний	-0,03	-0,03	-0,14
Безперервний/переривчастий	0,17*	0,14*	0,18**
Стислий/розтягнутий	0,09	0,06	-0,15*
Одноманітний/різноманітний	0,22**	0,11	0,25***
Організоване/неорганізоване	-0,18**	-0,09	-0,18**
Цілісний/роздроблений	-0,04	-0,05	0,03
Безмежний/обмежений	0,09	0,03	0,09
Орієнтація на теперішнє	-0,03	-0,03	-0,14
Орієнтація на минуле	0,09	0,06	0,11
Орієнтація на майбутнє	-0,04	-0,04	0,02
Ургентна залежність	-0,04	0,17*	0,11

Також встановлено зв'язок між сприйняттям швидкого часу та метакогнітивною включеністю (0,17, $p < 0,05$). Таким чином, усвідомлення власної мета когнітивної активності призводить до сприйняття часу як більш швидкого.

Усі показники метакогнітивної компетентності виявились позитивно пов'язаними із показниками темпоральності «насиченість часу» ($p < 0,01$). Отже,

висока мета когнітивна компетентність передбачає сприйняття часу життя як насиченого різними подіями. Встановлено позитивні зв'язки між показниками сприйняття часу як переривистого та метакогнітивною компетентністю. Отже, для викладачів вишу час є переривчастим, різні проміжки часу плин timer різному: сесія може тривати більш довго або більш швидко в залежності від рівня підготовки студентів до іспитів, завантаженості на роботі, часовою перервою може вважатись літня відпустка, свята.

Викладачі із високою метакогнітивною активністю сприймають час як більш стислий ($p < 0,05$). Високий рівень метакогнітивною включеності та активності передбачають сприйняття часу як більш різноманітного ($p < 0,001$) та організованого ($p < 0,01$).

Зв'язків між показниками темпоральності, що характеризують часову децентрацію та метакогнітивною компетентністю встановлено не було. Отже, викладачів із різними показниками мета когнітивної компетентності в однаковій мірі орієнтовані як на теперішнє, так і на майбутнє чи минуле.

Встановлено позитивний зв'язок між показниками ургентної залежності та рівнем метакогнітивної обізнаності ($p < 0,05$). Висока обізнаність особистості викладача у різноманітні мета когнітивних стратегій та засобів оволодіння інформацією більш виражена в ургентних адиктив.

Для визначення рівневих характеристик метакогнітивної компетентності загалом ми провели процедуру кластерного аналізу методом К-середніх. Для визначення рівневих профілів ми враховували показники мета когнітивної активності, знань та включеності.

У результаті кластерного аналізу утворилось чотири профілі, яким відповідають низький, середній та високий рівні показників мета когнітивної активності, знань та включеності (рис. 1).

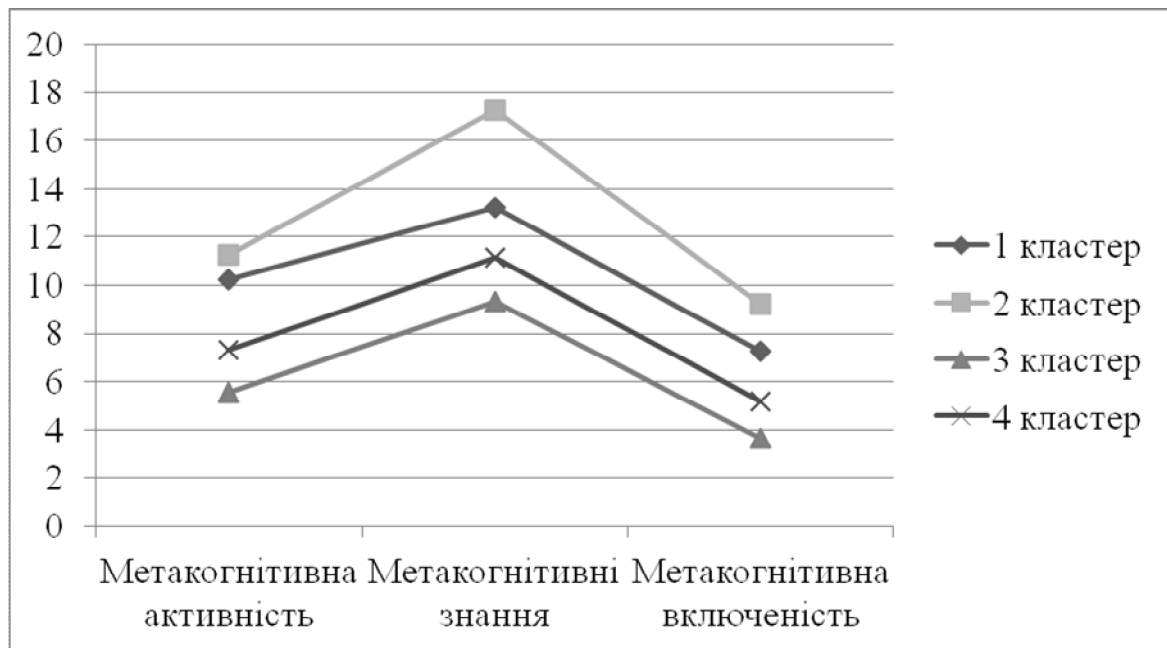

Рис. 1 Кластерні профілі метакогнітивної компетентності викладачів вишу

Більшість викладачів (% вибірки) відповідають першому профілю метакогнітивної компетентності, що характеризується високими показниками метакогнітивної включеності та активності та помірними показниками метакогнітивних знань. Другому профілю відповідають викладачі, в яких відмічається високий рівень усіх показників метакогнітивної компетентності (% досліджуваних). Третій профіль характеризує викладачів із низькою метакогнітивною компетентністю (% вибірки), а четвертий – із помірною (% викладачів).

Розглянемо результати дослідження, завданням якого було порівняти показники темпоральності у викладачів із різним рівнем метакогнітивної компетентності (таблиця 3).

З таблиці 3 видно, що викладачам із високим рівнем метакогнітивної компетентності у більшій мірі властива орієнтація на теперішнє та майбутнє. Вони у більшій мірі володіють прогностичними здатностями, оцінюють власні часові ресурси, планомірно використовують можливості теперішнього. Для викладачів профілю із низьким рівнем метакогнітивної компетентності властиве орієнтування на теперішнє та минуле. Такі викладачі вимушені

вирішувати ті проблеми, що постали перед ними у минулому, що може бути наслідком схильності до прокрастинації. У викладачів із помірним рівнем метакогнітивної компетентності визначається спрямованість на майбутнє, хоча в цілому вони характеризуються рівномірними показниками часової спрямованості.

Таблиця 3

**Середні значення показників часових децентрацій викладачів із
різним рівнем метакогнітивної компетентності**

Показники темпоральності	Групи досліджуваних				F	p
	1 кластер	2 кластер	3 кластер	4 кластер		
	M±σ	M±σ	M±σ	M±σ		
Орієнтація на теперішнє	10,74±2,54	10,30±2,72	8,24±3,23	6,33±2,14	10,23	<0,001
Орієнтація на минуле	4,66±2,14	3,91±1,96	7,55±2,15	6,53±2,43	5,62	<0,01
Орієнтація на майбутнє	8,44±2,42	9,20±3,13	5,42±2,13	7,41±2,12	3,06	<0,05

Розглянемо результати порівняння показників переживання часу у викладачів із різним рівнем метакогнітивної компетентності, подані у таблиці 4, з якої видно, що викладачі із високим рівнем метакогнітивної компетентності (1 та 2 профілі) характеризуються більшою вираженістю сприйняття часу як швидкого, насиченого, приємного, різноманітного та цілісного.

Викладачі із низьким рівнем метакогнітивної компетентності (3 профіль) характеризуються такими темпоральними особливостями, як схильність до сприйняття часу як більш порожнього, стрибкоподібного, одноманітного неорганізованого та обмеженого.

Викладачам із помірним рівнем метакогнітивної компетентності (4 профіль) і властиве сприйняття часу як більш повільного та розтягнутого.

Таблиця 4

Середні значення показників переживання часу викладачів із різним рівнем метакогнітивної компетентності

Показники темпоральності	Групи досліджуваних				F	p
	1 кластер	2 кластер	3 кластер	4 кластер		
	M±σ	M±σ	M±σ	M±σ		
Тече повільно /тече швидко	5,05±1,61	5,54±1,42	3,05±1,63	3,54±1,43	11,53	<0,001
Порожній /насичений	4,44±1,84	5,15±2,02	2,44±1,83	3,15±2,03	14,21	<0,0001
Плавно /стрибкоподібно	3,45±1,58	3,64±1,63	5,45±1,57	4,14±1,03	13,29	<0,0001
Приємний/неприємний	2,50±1,55	2,10±1,62	5,50±1,54	5,10±1,64	19,62	<0,0001
Безперервний /переривчастий	3,69±1,80	3,47±1,98	5,69±0,80	4,47±1,08	13,02	<0,0001
Стислий/розтягнутий	4,26±1,63	3,88±1,69	4,25±1,63	3,88±1,65	1,40	-
Одноманітний /різноманітний	5,14±1,78	6,26±1,49	1,14±0,73	3,26±1,43	21,15	<0,0001
Організоване /неорганізоване	2,48±1,81	2,11±1,29	5,48±1,80	3,11±1,39	17,42	<0,0001
Цілісний /роздроблений	2,24±1,74	2,05±1,02	3,24±1,73	3,05±1,05	2,05	-
Безмежний/обмежений	4,09±1,82	4,19±1,78	6,09±1,86	4,19±1,74	5,32	<0,01

Аналіз результатів порівняння показників ургентної залежності викладачів із різним рівнем мета когнітивної компетентності показав, що найвищий рівень зазначеної адикції притаманний викладачам із помірним та високим рівнем метакогнітивної компетентності із високими показниками метакогнітивних знань (2 профіль). Отже, висока метакогнітивна обізнаність є недостатньою для виваженого розподілу власного часу життя викладачами, а навпаки може виступати умовою того, що вони завантажують себе більшою кількістю справ та інформації для опрацювання.

Висновки. Високий рівень метакогнітивної компетентності у викладачів проявляється у двох формах – із високими або помірними показниками метакогнітивної обізнаності. Висока метакогнітивна обізнаність передбачає схильність до ургентної залежності особистості педагогів вишу. Викладачі із високим рівнем метакогнітивної компетентності (характеризуються більшою вираженістю сприйняття часу як швидкого, насиченого, приємного, різноманітного та цілісного, їм властива орієнтація на теперішнє та майбутнє. Викладачі із низьким рівнем метакогнітивної компетентності характеризуються такими темпоральними особливостями, як схильність до сприйняття часу як більш порожнього, стрибкоподібного, одноманітного неорганізованого та обмеженого.

Література:

1. Бабатіна С.І. Особливості темпоральності як індивідуальної властивості особистості студентів : дис.. ...к.психол.н. / Світлана Іванівна Бабатіна. – Х.:ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2012, - 212 с.
2. Каузометрия в исследованиях психологического времени и жизненного пути личности : прошлое, настоящее, будущее / под ред. Р. А. Ахмерова, Е. И. Головахи, Е. Г. Злобиной, А. А. Кроника, Д. А. Леонтьева. – К. : Изд-во Ин-та социологии НАН Украины, 2008. – 104 с.
3. Карпов А.В. Психология метакогнитивных процессов личности/ А.В. Карпов, И.М. Скитяева. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. – 352 с.
4. Кашапов М.М. Творческая деятельность профессионалов контексте когнитивного и метакогнитивного подходов / Под ред. М.М. Кашапова, Ю.В. Пошехоновой. – Ярославль, 2012. – 384 с.
5. Шибко, О.Л. Диагностика ургентной аддикции / О.Л. Шибко // Психологический журнал. — 2008. — No 1. — С. 23—33.
6. Brown, A. Metacognition, executive control, self-control, and other mysterious mechanisms // In F. Weinert and R. Kluwe (Eds.), Metacognition, Motivation, and Understanding. - Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1987. - pp. 65–116.

7. Flavell, J. H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry / Flavell, J. H. // American Psychologist, 34, 1979 - pp. 906-911.

References:

1. Babatína S.Í. Osoblivostí temporal'ností yak índivídual'noí vlastivostí osobistostí studentív : dis.. ...k.psikhol.n. / Svítlana Ívanívna Babatína. – KH.:KHNPU ímení G.S. Skovorodi, 2012, - 212 s.

2. Kauzometriya v issledovaniyakh psikhologicheskogo vremeni i zhiznennogo puti lichnosti : proshloye, nastoyashcheye, budushcheye / pod red. R. A. Akhmerova, Ye. I. Golovakhi, Ye. G. Zlobinoy, A. A. Kronika, D. A. Leont'yeva. – K. : Izd-vo Inta sotsiologii NAN Ukrainy, 2008. – 104 s.

3. Karpov A.V. Psikhologiya metakognitivnykh protsessov lichnosti/ A.V. Karpov, I.M. Skityayeva. – M.: Izd-vo «Institut psikhologii RAN», 2005. – 352 s.

4. Kashapov M.M. Tvorcheskaya deyatel'nost' professionalov kontekste kognitivnogo i metakognitivnogo podkhodov / Pod red. M.M. Kashapova, YU.V. Poshekhonovoy. – Yaroslavl', 2012. – 384 s.

5. Shibko, O.L. Diagnostika urgentnoy addiktsii / O.L. Shibko // Psikhologicheskiiy zhurnal. — 2008. — No 1. — S. 23—33.

6. Brown, A. Metacognition, executive control, self-control, and other mysterious mechanisms // In F. Weinert and R. Kluwe (Eds.), Metacognition, Motivation, and Understanding. - Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1987. - pp. 65–116.

7. Flavell, J. H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry / Flavell, J. H. // American Psychologist, 34, 1979 - pp. 906-911.